

ANDRZEJ ESSEN

Problem Anschlusu w polityce europejskiej 1919–1938

Rozpad monarchii austro-węgierskiej w październiku i listopadzie 1918 roku i proklamowanie 12 listopada tzw. Niemieckiej Austrii o ustroju republikańskim otworzyło jedenastomiesięczny okres walki o przyszłość nowego państwa. Oderwanie się terenów zamieszkałych przez ludność nieniemiecką powodowało, że w Austrii umacniały się poglądy o niemożności przyszłej egzystencji państwa obciążonego dwumilionową stolicą, bez rolniczego zaplecza i poważniejszych zasobów surowcowych. W tej sytuacji rosła liczba zwolenników połączenia Austrii z Niemcami, co – jak sądzono – w znacznej mierze mogło rozwiązać trudności gospodarcze w przyszłości.¹ Istotnym problemem brany pod uwagę przez zwolenników połączenia Austrii z Rzeszą był los ludności niemieckiej zamieszkującej pogranicze czeskich krajów historycznych, do których aspirowała Czechosłowacja, uzyskując dla swego stanowiska poparcie mocarstw jeszcze przed otwarciem paryskiej konferencji pokojowej. Wydawać się mogło, że jedynie Anschluss stworzy szanse korzystnego dla Wiednia rozwiązania tego problemu.²

Siłły polityczne w Niemieckiej Austrii w przeważającej większości popierały tę ideę. Anschluss był sztandarowym postulatem obo-

¹ J. Kozeński, *Austria 1918 - 1968. Dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970, s. 26 - 27; H. Batowski, *Rok 1938 - dwie agresje hitlerowskie*, Poznań 1985, s. 60 - 63.

² H. Batowski, *op. cit.*, s. 63.

zu wazechniemieckiego (Związek Wazechniemiecki), który już wcześniej niebezpieczeństwo zdominowania monarchii przez element słowiański usiłował odsunąć, postulując ściślejsze zbliżenie z cesarstwem niemieckim. Układ między Austro-Węgrami a Rzeszą z 12 maja 1918 roku o unii celnej i wojskowej spełniał te nadzieje, ale klęska wojenna państw centralnych stanęła na przeszkodzie realizacji owych planów. Odżyły one jednakże na nowo wówczas, gdy monarchia rozpadła się, a perspektywy polityczne i gospodarcze terenów zamieszkałych przez ludność niemiecką rysowały się bardzo niekorzystnie.³

Rewolucja w Niemczech, obalenie monarchii i objęcie w Berlinie władzy przez socjaldemokratów sprawiło, że za Anshlussem opowiedział się drugi wielki obóz polityczny w Austrii - Socjaldemokratyczna Partia Austrii. Do 1918 roku jej przywódcy postulowali raczej przebudowę monarchii w duchu federalistycznym, jednakże zwycięstwo tendencji niepodległościowych narodów nieniemieckich zamieszkujących Austro-Węgry spowodowało, że od 1918 roku socjaldemokraci popierali koncepcję Anschlussu, oczywiście z innych powodów niż wazechniemcy.⁴ Przeciwnicy połączenia obu państw w latach 1918 - 1919 znajdowali się w mniejszości. Przeciw Anshlussowi występowała część działaczy Partii Chrześcijańsko-Społecznej, orientujących się raczej na współpracę z mocarstwami zachodnimi w przekonaniu, że deklaracje za utrzymaniem suwerenności Austrii mogą mieć wpływ na złagodzenie warunków traktatu pokojowego.⁵

³ Tenże, *Rozpad Austro-Węgier 1914 - 1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, wyd. II, Kraków 1982, s. 202 - 203; J. Pajewski, "Mitteleuropa". Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej, Poznań 1959, s. 380 - 382.

⁴ L. Kerekes, *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918 - 1922*, Budapest 1979, s. 23 - 27; R. Neck, *Socialdemokratie, w: Österreich 1918 - 1938. Geschichte der Ersten Republik* (hrag. E. Weinzierl, K. Skalník), Bd. I, Graz, Wien, Köln 1983, s. 229; J. Kozęński, *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej (1918 - 1922)*, Poznań 1967, s. 16 - 21.

⁵ A. Staudinger, *Christlichsoziale Partei, w: Österreich ...*, op. cit., s. 258; J. Kozęński, *Austria ...*, op. cit., s. 19.

Powodzenie planów polityków wiedeńskich zależało przede wszystkim od stanowiska zwyciężonych mocarstw, a także od Berlina, gdzie początkowo odnoszono się z rezerwą do projektów austriackich. Już deklaracja Tymczasowego Zgromadzenia Narodowego, stwierdzająca, że Niemiecka Austria jest częścią Republiki Niemiec, wywołała pewne zaskoczenie w Berlinie, ponieważ zdawano sobie dobrze sprawę z trudności politycznych, a przede wszystkim z kosztów ekonomicznych ewentualnego zjednoczenia.

Mimo obaw sfer rządowych i kół przemysłowych, hasła Anschlusu zdobyły sobie w społeczeństwie niemieckim znaczne poparcie.⁶ Rząd niemiecki zdecydował się ostatecznie na podjęcie szczegółowych negocjacji z Wiedniem. Rozmowy odbyły się na przełomie lutego i marca 1919 roku w Berlinie i zakończyły się podpisaniem tajnego protokołu (2 marca), który miał być wstępem do dalszych prac, ale na razie nie rozwiązywał żadnych problemów stojących przed gospodarką Austrii.⁷

Równoległe do prowadzonych rozmów austriacko-niemieckich, sprawa Anschlussu była przedmiotem dyskusji na forum paryskiej konferencji pokojowej. Wśród mocarstw jedynie Francja miała jasno sprecyzowany, negatywny pogląd na plany połączenia państwowego Austrii z Niemcami. Pozykanie dla swego stanowiska polityków Stanów Zjednoczonych, a następnie Wielkiej Brytanii i Włoch przesądziło sprawę. W maju 1919 roku włączono do projektu traktatu pokojowego z Niemcami artykuł zabraniający Anschlussu, przez co szanse na realizację projektów Wiednia stały się znikome.⁸

Zakaz Anschlussu w traktacie wersalskim zaktywizował te siły polityczne w Austrii, które zamierzały przez rezygnację z połącze-

⁶ Obszernie: J. K o z e ń s k i, Sprawa ..., op. cit., s. 46 - 59; M. M. B a l l, Post-War German - Austrian relations. The Anschluss Movement 1918 - 1936, London 1937, s. 12 - 15.

⁷ L. K e r e k e s, op. cit., s. 36 - 38; D. K o v a č, Od Dwojopolku k politike anšlusu (Nemecky imperialismus a Rakusko do r. 1922), Brańslava 1979, s. 163 - 165.

⁸ J. K o z e ń s k i, Sprawa ..., op. cit., s. 139 - 144; D. K o v a č, op. cit., s. 172 - 175; N. S c h a u s b e r g e r, Der Griff nach Österreich. Der Anschluss, Wien - München 1979, s. 69 - 74.

nia z Niemcami uzyskać poparcie Ententy na rzecz budowy federacji naddunajskiej, pod postacią której zamierzano zachować związki gospodarcze terenów wchodzących w skład byłej monarchii austro-węgierskiej. Nadzieje te okazały się jednak płonne, gdyż po podpisaniu traktatu pokojowego z Austrią w St. Germain 10 września 1919 r., w tekście którego znalazł się również zakaz Anschlussu (art. 88), wcześniej okazywane zainteresowanie Francji dla idei federacji osłabło. Planom tym była przeciwna również Czechosłowacja - od chwili ich zgłoszenia.⁹ Postanowienia traktatów pokojowych zamknęły przed Austrią możliwość Anschlussu, ale nie zdołały wyrugować tego zagadnienia z publicystyki, a także działalności propagandowej partii socjaldemokratycznej i obozu wielkoniemieckiego.

W wysiłkach na rzecz budowy federacji naddunajskiej nie ustawała natomiast Partia Chrześcijańsko-Społeczna, nie zważając na obojętne stanowisko Francji.¹⁰ Przyszłość Austrii rysowała się więc w ciemnych barwach i po podpisaniu traktatu w St. Germain nie widać było dla Wiednia żadnej korzystnej alternatywy. Od początku 1920 roku Austria podejmuje próbę zbliżenia z Czechosłowacją, a później z Małą Ententą, usiłując zdobyć również poparcie Francji w Lidze Narodów dla starań o uzyskanie pomocy międzynarodowej dla swej gospodarki.¹¹ Zbliżenie z Czechosłowacją przyniosło Austrii pewne niewielkie korzyści - dostawy opału, ale w zamian kanclerz Karl Renner zmuszony został do złożenia deklaracji o rezygnacji z Anschlussu i udziale w zwalczaniu restauracyjnych planów Habsburgów.¹² Mimo niewielkich w gruncie rzeczy efektów starań Rennera o pomoc gospodarczą, sytuacja ekonomiczna Austrii polep-

⁹ D. K o v a ě, op. cit., s. 176 - 179; J. K o z e ń s k i, Austria ..., op. cit., s. 34 - 35, 46.

¹⁰ D. K o v a ě, op. cit., s. 172, 178 - 179; J. K o z e ń s k i, Austria ..., op. cit., s. 52 - 53.

¹¹ J. K o z e ń s k i, Sprawa ..., op. cit., s. 215 - 218, 228 - 231; L. K e r e k e s, op. cit., s. 160 - 165, 345 - 348.

¹² J. K o z e ń s k i, Sprawa ..., op. cit., s. 215 - 216; A. G a j a n o v a, CSR a stredoevropska politika velmocí (1918 - 1938), Praha 1967, s. 61; Ch. A. G u l l i c k, Austria from Habsburg to Hitler, Los Angeles 1948, vol. I, s. 115 - 116.

szyla się nieco w lecie 1920 roku, co oczywiście miało przejściowy charakter.

W czerwcu 1920 roku na tle sporów konstytucyjnych doszło do rozpadu koalicji chadecko-socjaldemokratycznej i upadku gabinetu Rennera. Nowy rząd kierowany przez konserwatystę Michaela Mayra nie zmienił dotychczasowego kierunku polityki zagranicznej - zresztą Renner pozostał nadal, do października 1920 roku, ministrem spraw zagranicznych.¹³ Po uchwaleniu konstytucji i wyborach parlamentarnych (październik 1920 r.) utworzono kolejny gabinet Mayra - tym razem bez socjaldemokratów - o obliczu bardziej fachowym. Prowadzone przez niego bezustanne zabiegi o pomoc gospodarczą zakończyły się niepowodzeniem i od pierwszych miesięcy 1921 roku trudności zaczęły narastać. Wywołało to ożywienie działalności zwolenników Anschlussu i wzrost popularności w społeczeństwie hasel połączenia Austrii z Niemcami.¹⁴ Dobrym tego przejawem były próby wykorzystania federacyjnej struktury państwa dla zrealizowania postulatów zjednoczeniowych. 10 lutego 1921 roku zgłoszono w parlamencie wiedeńskim wniosek w sprawie uchwalenia ustawy plebiscytowej. Zwolennicy Anschlussu uważali, że jej zastosowanie może być pomocne w rozstrzygnięciu kwestii, czy obywatele Austrii nadal życzą sobie połączenia obu krajów. Zamierzano przeprowadzić plebiscyty oddzielnie w poszczególnych krajach związkowych. Pozytywny ich wynik miał tylko umożliwić rządowi wystąpienie do Rady Ligi Narodów z wnioskiem o zgodę na Anschluss ze względów ekonomicznych.¹⁵

Wniosek w sprawie ustawy plebiscytowej został w parlamencie przyjęty, ale rząd nie podjął żadnych działań w sprawie organizacji plebiscytów. Mayr prowadził wówczas akcję za granicą w celu uzyskania pomocy gospodarczej i był przekonany, że zagrożenia wynikające z planów plebiscytowych skłonią mocarstwa do bardziej

¹³ J. K o z e ń s k i, *Austria...*, op. cit., s. 59 - 60.

¹⁴ Tenże, *Sprawa...*, op. cit., s. 219 - 220; D. K o v a č, op. cit., s. 223 - 224.

¹⁵ J. K o z e ń s k i, *Sprawa...*, op. cit., s. 220 - 221.

życzliwego potraktowania potrzeb Austrii. Do akcji przystąpili jednak prowincjonalni politycy, zwolennicy Anschlussu, którzy postanowili zorganizować głosowania bez zgody rządu federalnego, co mieściło się w granicach uprawnień, jakie krajom związkowym przyznawała konstytucja.¹⁶

Pierwszy plebiscyt zorganizowano w Tyrolu 24 kwietnia 1921 r. i dał on wynik jednoznaczny; aż 98,5 % głosujących opowiedziało się za Anshlussem, czyli przyłączeniem Tyrolu do Rzeszy. Następny plebiscyt, przeprowadzony 29 maja w Salzburgu, przyniósł rezultat jeszcze bardziej wymowny (99,3 %).¹⁷ Zapowiedź kolejnego plebiscytu w Styrii wywołała reakcję mocarstw, które w końcu maja zaprotestowały w Wiedniu, grożąc Austrii cofnięciem poparcia w sporze granicznym z Węgrami o Burgenland. Mimo iż rząd austriacki przeciwny był akcji plebiscytowej, udzielił odpowiedzi wymijającej dowodząc, że Austria ma prawo wszcząć starania w Lidze Narodów o uzyskanie zgody na Anschluss. Projekt zorganizowania plebiscytu w Styrii był przyczyną upadku rządu Mayra. Stanowisko mocarstw i państw sukcesyjnych oraz kryzys wewnętrzny wywołany dymisją rządu spowodowały odwołanie głosowania.¹⁸

Wyniki plebiscytów dowodziły, że społeczeństwo austriackie doznało zawodu licząc na pomoc mocarstw. Tendencje "anschlussowe" w latach dwudziestych nie wynikały z pobudek ideowych, narodowych czy politycznych, ale były podyktowane powszechnym w Austrii przekonaniem, że kraj nie ma szans na samodzielną egzystencję państwową z powodów ekonomicznych. Toteż gdy zawiodła koncepcja budowy federacji naddunajskiej, Anschluss wydawał się jedyną rozsądną alternatywą.¹⁹

¹⁶ Tamże, s. 221 - 222; L. Kerekes, op. cit., s. 286 - 288.

¹⁷ J. Kozieński, Sprawa..., op. cit., s. 222; L. Kerekes, op. cit., s. 288 - 293; N. Schausberger, op. cit., s. 101 - 104.

¹⁸ J. Kozieński, Sprawa..., op. cit., s. 222 - 223; L. Kerekes, op. cit., s. 292 - 294; N. Schausberger, op. cit., s. 101 - 104.

¹⁹ J. Kozieński, Sprawa..., op. cit., s. 223 - 224.

Następca Mayra Johann Schober zdołał 21 czerwca 1921 r. utworzyć rząd z przedstawicielami partii chadeckiej i wszech Niemców, mimo sporu między partiami właśnie w sprawie Anschlussu. Nowy kanclerz podjął starania o pomoc gospodarczą w Lidze Narodów, alarmując także stolice mocarstw o pogarszającej się dramatycznie sytuacji ekonomicznej Austrii. Rozruchy w Wiedniu i innych miastach w grudniu 1921 roku dowodziły powagi sytuacji.²⁰

Najbardziej trafnie oceniono ją w Pradze. Przywódcy Czechosłowacji przychylnie odnieśli się do zabiegów Schobera, ale za udzielenie gwarancji dla dość wysokiej pożyczki (500 mln koron) zażądali od Austrii deklaracji potwierdzającej warunki traktatu z St. Germain. Podpisana 16 grudnia 1921 r. umowa w Lanach regulowała stosunki między obu państwami, ale zobowiązania w niej poczynione (m. in. w sprawie Anschlussu) nie przyniosły Schoberowi popularności w kraju. Wszech Niemcy, partnerzy koalicyjni, zarzucali mu obojętność na los Niemców sudeckich. Toteż gdy starania kanclerza o pomoc ekonomiczną podjęte na konferencji genueńskiej, obradującej w kwietniu i maju 1922 r., nie przyniosły powodzenia, Schober pod koniec maja musiał podać się do dymisji.²¹

Zabiegi o pomoc z zewnątrz dla Austrii kontynuował jego następca Ignaz Seipel, skupiając swoje wysiłki na działalności w Lidze Narodów. Zdołał uzyskać poparcie Czechosłowacji, później Francji, a Zgromadzenie Ligi na wrześniowej sesji w 1922 roku odniosło się przychylnie do jego starań. Utworzony w Genewie tzw. Komitet Austriacki, współpracujący z komisją ekonomiczną i finansową Ligi, miał nadzorować sanację finansów austriackich.²² 4 października 1922 roku podpisano trzy dokumenty, tzw. protokoły genewskie, z których pierwszy, o treści politycznej, zawierał zobowią-

²⁰ W. Goldinger, *Geschichte der Republik Österreich*, Wien 1962, s. 92; F. Kreissler, *De la revolution à l'annexion. L'Autriche de 1918 à 1938*, Paris 1971, s. 132.

²¹ J. Kozieński, *Sprawa...*, op. cit., s. 229 - 231; A. Gajanova, op. cit., s. 98 - 100; L. Kerekes, op. cit., s. 345 - 349.

²² Zabiegi Seipela obszernie przedstawiają: J. Kozieński, *Sprawa...*, op. cit., s. 232 - 234; D. Kovač, op. cit., s. 253 - 260.

zanie Austrii do nierezygnowania z niepodległości w żadnej formie, a sygnatariusze protokołów - Francja, Wielka Brytania, Włochy i Czechosłowacja - zobowiązali się gwarantować niezawisłość państwa austriackiego. W pozostałych dwóch dokumentach sformułowano zasady wykorzystania pożyczki w wysokości 650 mln koron w złocie, gwarantowanej przez Ligę Narodów oraz określono sposoby kontroli nad wydatkowaniem przyznanej kwoty i skuteczności realizacji planu uzdrowienia finansów państwa opracowanego przez rząd austriacki.²³ Polityka Seipla okazała się więc skuteczna, a wydatna pomoc zagraniczna uratowała Austrię przed katastrofą finansową oraz chaosem wewnętrznym o konsekwencjach trudnych do przewidzenia. Oddalała także na kilka lat realne niebezpieczeństwo Anschlusu, wzmacniając pozycję sił politycznych jemu przeciwnych i otwierając realną perspektywę samodzielnej egzystencji państwa. Polityka Seipla wymagała jednak od społeczeństwa wielu wyrzeczeń, stąd była raczej niepopularna. Poddana ostrej krytyce przez socjaldemokratów, doprowadziła do zaostrzenia rywalizacji politycznej między rządem a opozycją na przełomie lat 1923/1924, a w końcu do dymisji kanclerza w listopadzie 1924 r.²⁴

Rządy jego następców okazały się jednak mniej fortunate. Wprawdzie sanację gospodarczą kontynuowano, a w 1926 roku formalnie zakończono, jednakże społeczeństwo nie odczuwało poprawy swej sytuacji materialnej.²⁵ Mnożyły się przejawy niezadowolenia, a autorytet władzy - z trudem przez Seipla odbudowany - obniżały wieści o udziale niektórych członków rządu w aferach gospodarczych.

²³ J. Kozieński, *Sprawa...*, op. cit., s. 234 - 237; D. Kováč, op. cit., s. 260 - 261; L. Kerekes, op. cit., s. 378 - 385.

²⁴ F. Kreisler, op. cit., s. 140 - 146; D. Kováč, op. cit., s. 261 - 263; H. L. Mikoletzky, *Österreich im 20 Jahrhundert. Zeitgeschichte*, Wien 1969, s. 100 - 105. Trzeba tu dodać, że ostra kampania socjaldemokratów przeciwko warunkom protokołów genewskich miała wpływ na bezkompromisowy stosunek Seipla do współpracy z tą partią w okresie X 1926 - IV 1929, kiedy po raz drugi pełnił funkcję kanclerza.

²⁵ Technikę sanacji finansów austriackich przedstawili: A. Krzyżanowski i L. Oberlender w pracy pt.: *Naprawa skarbu i waluty w Austrii w latach 1922 i 1923*, Kraków 1923, s. 53 - 59.

Polemika między rządem a socjaldemokratyczną opozycją zaostrzyła się wyraźnie, i dotyczyła znów zagadnienia Anschlusu. Odżyły ponownie dyskusje na temat możliwości samodzielnej egzystencji tak małego państwa jak Austria. Rząd, związany umowami międzynarodowymi, oficjalnie nie zajmował stanowiska wobec Anschlusu, ale inicjatywa działań na rzecz państwowego połączenia Austrii i Niemiec przeszła w ręce organizacji politycznych zyskując bardziej wewnętrzny charakter.²⁶

Rywalizacja międzypartyjna w Austrii była w latach dwudziestych o tyle skomplikowana, że najsilniejsze partie polityczne dysponowały oddziałami paramilitarnymi. Stąd też konflikty na forum parlamentu mogły łatwo przybrać charakter zamieszek godzących w stabilizację wewnętrzną państwa. Najwcześniej uformowały się w Styrii i Karyntii oddziały Heimwehry, kierowane przez oficerów zawodowych byłej armii cesarskiej, których celem była początkowo obrona spornych obszarów przygranicznych w latach 1919 - 1920.²⁷ Wraz z ostatecznym uformowaniem się granic państwa, ich dalsze istnienie wydawało się bezcelowe, jednakże uzyskały one poparcie burżuazji zaniepokojonej wpływami lewicy w kraju, zwłaszcza w stolicy, dysponującej również oddziałami paramilitarnymi. Heimwehra została uznana przez prawicę za gwaranta istniejącego w Austrii ładu społecznego. W drugiej połowie lat dwudziestych nabrała charakteru armii półprywatnej. Wybitną rolę w tym ruchu odgrywał książę Ernest Rüdiger von Starhemberg, finansujący organizację nowych oddziałów, zdecydowany przeciwnik ustroju republikańskiego. Heimwehra była formalnie niezależna od partii politycznych, a nawet oddawała się do dyspozycji rządu, do 1927 r. bez powodzenia.²⁸ Naprzeciw niej stały bojowe oddziały socjaldemokratów (Republikanischer Schutzbund), o wojskowej organizacji, nieźle uzbrojone, liczące pod koniec lat dwudziestych około 80 tys. ludzi.²⁹

²⁶ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 72, 75; F. Kreisler, op. cit., s. 185 - 191.

²⁷ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 72 - 73; F. Kreisler, op. cit., s. 195 - 196.

²⁸ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 73 - 74; H. L. Mikoletzky, op. cit., s. 106 - 107.

²⁹ F. Kreisler, op. cit., s. 193 - 195; H. L. Mikoletzky, op. cit., s. 106.

Ta nienormalna sytuacja nosiła już sama w sobie zarodki przyszłych konfliktów zbrojnych. Heimwehra, kierowana przez ludzi ukrywających na ogół swe ambicje polityczne, była przez władze tolerowana, a nawet niekiedy wykorzystywana do walki z socjaldemokratami (np. na prowincji, po zaburzeniach w Wiedniu w lipcu 1927 r.³⁰). W latach późniejszych stała się wielką paramilitarną organizacją, o dużym znaczeniu politycznym, skupiającą elementy konserwatywne, monarchistyczne, prawicowych radykałów czy kombatanatów bez wyraźnego oblicza politycznego. Wówczas to właśnie jej finanse zaczął zasilać Mussolini, uznając Heimwehrę za parawan dla umocnienia wpływów włoskich w Austrii. Niektórzy jej przywódcy akceptowali wiele rozwiązań społeczno-politycznych zastosowanych przez faszystów we Włoszech, zwłaszcza system korporacyjny, likwidację parlamentaryzmu i systemu partyjnego. Od połowy lat dwudziestych znaczenie Heimwehry w kraju rosło.³¹

Na arenie międzynarodowej sprawa Anschlussu nie była w połowie lat dwudziestych podejmowana. Rząd wiedeński zachowywał w tej sprawie wstrzeźliwość. W rozmowach między kanclerzem Wilhelmem Marxem i ministrem spraw zagranicznych Gustawem Stresemannem a Seiplem w marcu 1924 roku zagadnienie Anschlussu nie zostało poruszone, ale podczas wizyty austriackiego kanclerza Rudolfa Rameka w Berlinie w marcu 1926 r. mówiono wiele o konieczności współpracy kulturalnej, której pozytywne wyniki pomogą być może kiedyś w przyszłości Anschluss przeprowadzić.³²

³⁰ Zaburzenia te spowodowane były wystąpieniami socjaldemokratów przeciw rządowi po uniewinnieniu oskarżonych o zabójstwo bezrobotnego w wiosce Schattendorf. Miały one charakter spontaniczny, partia straciła kontrolę nad wypadkami. Zginęło prawie 90 osób. Heimwehra poparła rząd uzyskując korzystną pozycję polityczną w kraju. Zob. F. Kreissler, op. cit., s. 204 - 210; H. L. Miakoletzky, op. cit., s. 111 - 121.

³¹ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 84; F. Kreissler, op. cit., s. 214 - 218.

³² S. Suval, *The Anschluss Question in the Weimar Era. A Study of Nationalism in Germany and Austria 1918 - 1932*, Baltimore, London 1974, s. 127 - 128; W. Goldinger, *Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931*, w: *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*, Gratz, Wien, Köln 1965, s. 528.

Polityka Niemiec wobec Anschlussu od połowy lat dwudziestych miała bowiem dwoisty charakter. Problem połączenia Austrii z Niemcami utrzymywano przez odpowiednią kampanię prasową w centrum uwagi opinii europejskiej, ale rząd od działań "proanschlusowych" oficjalnie się dystansował. Stresemann, zarówno przed podpisaniem układów w Locarno, jak i później, kilkakrotnie publicznie stwierdził, że Niemcy nie są zainteresowane Anschlussem. Z jego wypowiedzi nieoficjalnych wywnioskować można, że rozwiązanie tego problemu odkładał na dalszą przyszłość.³³ Po częściowym rozwiązaniu kwestii reparacji (plan Dawesa), uzyskaniu korzyści politycznych w układzie lokarneńskim i pojawieniu się szans na wcześniejszą ewakuację Nadrenii Stresemann skoncentrował swe wysiłki na rozwiązaniu obu tych problemów. Antypolski kurs polityki zagranicznej Niemiec w drugiej połowie lat dwudziestych ukazywał jednak dalsze cele - prowadzonej na razie w ramach obowiązujących traktatów - polityki Stresemanna. W liście do ks. Wilhelma Hohenzollerna - byłego niemieckiego następcy tronu stwierdził wyraźnie, że rewizja granicy polsko-niemieckiej winna zostać przeprowadzona wcześniej niż Anschluss.³⁴ Pragnąc więc wykorzystać pomyślną dla Niemiec koniunkturę po Locarno odnośnie możliwości pokojowej rewizji granicy polsko-niemieckiej, przez wstrzeźliwość w sprawie Anschlussu prezentował dyplomatom i opinii publicznej mocarstw zachodnich wizerunek odpowiedzialnej polityki zagranicznej Niemiec.³⁵

W drugiej połowie lat dwudziestych w obronę suwerenności Austrii mocno zaangażowały się Włochy. Najpoważniejszą tego przyczyną, jak można sądzić, był problem niemieckiej mniejszości w południowym Tyrolu, która - poddana zabiegom italanizacyjnym od 1923 roku - nie mogła oczekiwać pomocy ze strony słabej Austrii, mimo że do 1919 roku południowy Tyrol stanowił część Austro-Węgier.³⁶

³³ S. Suwał, op. cit., s. 127 - 128.

³⁴ G. Stresemann, *Vermächtnis*, Bd. II, Berlin 1932, s. 553 - 555.

³⁵ S. Suwał, op. cit., s. 127 - 128, 144 - 145.

³⁶ Tamże, s. 128 - 129; T. Walichnowski, *Polityka III Rzeszy wobec mniejszości niemieckiej w Górnej Adydze*, w: *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918 - 1945* (red. A. Czubiński), UAM, Seria Historia nr 118, Poznań 1984, s. 200 - 201.

Jednakże stanowisko Niemiec wobec ucisku narodowego ze strony administracji włoskiej mogło mieć dla niemieckiej mniejszości narodowej w Tyrolu południowym wielkie znaczenie, zwłaszcza po zrealizowaniu projektów anszluszowych. Z tych przede wszystkim względów opozycja Włoch wobec Anschlusu jest zrozumiała, a chęć utrzymania na swej północnej granicy państwa buforowego - oczywista.³⁷ Nie darmo więc Stresemann dążył do ułagodzenia Mussoliniego, którego niepokoiliły antywłoskie demonstracje w Niemczech, zwłaszcza w Bawarii i krytyka "zbyt umiarkowanej" polityki wobec Tyrolu południowego i Austrii ze strony narodowych socjalistów. Sytuacja międzynarodowa skłaniała go do umiarkowania, ale krytyka jego polityki wewnątrz Niemiec wymagała działań bardziej stanowczych. Stąd też jego deklaracjom o braku zainteresowania Niemiec Anshlusem, towarzyszyły enuncjacje pod adresem dyplomatów włoskich, że polityka Italianizacji prowadzona w Tyrolu południowym stoi na przeszkodzie rozwojowi dobrych stosunków między dwoma państwami. Linii polityki Stresemanna nie zmieniła nawet oferta Mussoliniego w sprawie zawarcia między dwoma państwami paktu nieagresji w grudniu 1926 roku.³⁸

Podobnych zapewnień nie szczędzono również Francji. Podczas wizyty Stresemanna w Paryżu w sierpniu 1928 roku, równoległe z deklaracjami, iż Berlin nie będzie dążył w najbliższym czasie do Anshlusu, niemiecki minister podkreślał, że większość obywateli Austrii życzy sobie połączenia ich kraju z Niemcami i trudno przeciwstawiać się dążeniom zjednoczeniowym narodu żyjącego w dwóch państwach. Podnoszenie przez Stresemanna zagadnienia Anshlusu w paryskich rozmowach miało taktyczny charakter. Chciał on po prostu poprzez deklaracje "antyanszuszowe" dowieść, iż Niemcy nie zamierzają siłą zmieniać istniejącego ładu politycznego w Europie, ale rezygnacja z przyłączenia Austrii winna zostać im wynagrodzona na innej płaszczyźnie (np. ewakuacji Nadrenii).³⁹ Dlatego

³⁷ S. Suval, op. cit., s. 128 - 129.

³⁸ Tamże, s. 129 - 130, 135 - 136, 139 - 141; T. Walichnowski, op. cit., s. 201 - 202.

³⁹ S. Suval, op. cit., s. 142 - 144; N. Schausberger, op. cit., s. 162.

też rozruchy w Wiedniu w lipcu 1927 roku bardzo poważnie zaniepokoiły Stresemanna, gdyż obawiał się, że nastroje "proanszlusowe" w Austrii wzrosną, a Niemcy będą zmuszone do zajęcia wyraźnego stanowiska w tej kwestii.⁴⁰

Po śmierci Stresemanna, jego następca Julius Curtius nie zachowywał już tej ostrożności, jaka cechowała poprzednika. Zresztą sytuacja w Europie uległa zmianie na skutek wybuchu światowego kryzysu gospodarczego. Dla Austrii kończył się okres pewnej stabilizacji ciężko okupionej wyrzeczeniami społeczeństwa. Zjawiska kryzysowe w gospodarce ponownie uczyniły aktualną dyskusję na temat szans samodzielnego funkcjonowania kraju z powodów ekonomicznych. Zwolennicy Anschlussu aktywizowali swą działalność już wcześniej, przed jesiennymi miesiącami 1929 roku, ale rząd kierowany przez Seipla (do kwietnia 1929) poszukiwał dróg wyjścia z ciężkiej sytuacji gospodarczej kraju na drodze współpracy państw naddunajskich, a nie Anschlussu.⁴¹ Jego następcy - Ernst Streeruwitz (maj - wrzesień 1929 r.) i Johann Schober (wrzesień 1929 - wrzesień 1930 r.) także nie byli w stanie zapobiec pogarszającej się z dnia na dzień sytuacji. Stanowiło to główny powód popularności idei Anschlussu, zwłaszcza że rachuby na pomoc gospodarczą ze strony mocarstw zachodnich okazały się złudne.⁴²

W tym też czasie doszło do przewartościowania celów polityki zagranicznej Niemiec, która za czasów Stresemanna wśród planów rewizji terytorialnych postanowień traktatu wersalskiego na naczelnym miejscu utrzymywała sprawę zmiany granicy z Polską. Obecnie, w kierowanym przez Curtiusa Auswärtiges Amt przeważał pogląd, że w związku z narastaniem zjawisk kryzysowych w gospodarce europejskiej Niemcy, dla wzmocnienia swej pozycji międzynarodowej, winny rozszerzyć swe stosunki handlowe z państwami Europy południowo-wschodniej. W Berlinie spodziewano się, że import ar-

⁴⁰ S. Suwał, op. cit., s. 141.

⁴¹ J. Kozeński, Austria ..., op. cit., s. 92 - 93; N. Schausberger, op. cit., s. 163 - 165.

⁴² S. Suwał, op. cit., s. 146 - 147; N. Schausberger, op. cit., s. 165 - 173.

tykułów rolnych z państw naddunajskich umocni wpływy Niemiec na tym obszarze na niekorzyść Francji i Włoch. "Rozwiązanie kwestii połączenia Austrii i Niemiec", czyli Anschluss, uznano w Berlinie za zadanie pilne - "jeszcze ważniejsze i naglące niż sam problem polskiego korytarza"⁴³. W latach 1930 - 1931 kwestia Anschlussu stała się głównym celem polityki zagranicznej Niemiec. Tendencje zjednoczeniowe rysujące się mniej więcej w tym samym czasie w Berlinie i Wiedniu zaowocowały w marcu 1931 roku projektem unii celnej między obu państwami. Koncepcje ekonomicznego zbliżenia czy połączenia obu państw nie były nowe. Możliwości takie analizowano podczas berlińskich rozmów kanclerza Seipla we wrześniu 1927 r., tj. jeszcze za życia Stresemanna, ale bez następstw.⁴⁴ Jesienią 1929 roku nowy minister Curtius zaproponował ówczesnemu kanclerzowi Austrii Schoberowi zawarcie unii celnej między obu państwami. Od lutego 1930 roku rozpoczęła działalność w Berlinie wspólna austriacko-niemiecka komisja parytetowa, której zalecono opracowanie szczegółowego projektu unii. W rokowaniach tych, utrzymywanych w ścisłej tajemnicy, dość szybko osiągnięto pozytywny rezultat.⁴⁵ Podczas rozmów Curtiusa z Schoberem (wówczas już wicekanclerzem i ministrem spraw zagranicznych), prowadzonych od 3 do 5 marca 1931 roku w Wiedniu, parafowano tajny protokół o niemiecko-austriackiej unii celnej. W dniach następnych oba rządy miały zaakceptować jego tekst, którego ogłoszenie planowano w maju

⁴³ Cyt. za: H. J. Schröder, *Polityka niemiecka na Bałkanach w okresie światowego kryzysu gospodarczego (1929 - 1933)*, w: *Państwa bałkańskie w polityce imperializmu niemieckiego w latach 1871 - 1945* (red. A. Czubiński), UAM, Seria Historia nr 107, Poznań 1982, s. 189; zob. też: H. Sundhausen, *Die Weltwirtschaftskrise im Donau-Balkan-Raum und ihre Bedeutung für den Wandel der deutschen Aussenpolitik unter Brüning*, w: *Aspekte deutscher Aussenpolitik im 20. Jahrhundert* (Hrsg. W. Benz u. H. Graml), Stuttgart 1976, s. 125 - 130.

⁴⁴ W. Goldinger, *Das Projekt...*, op. cit., s. 527; F. G. Stambrook, *The German-Austrian Customs Union Project of 1931. A Study of German Methods and Motives*, "Journal of Central European Affairs", vol. XXI, April 1961, no. 1, s. 19.

⁴⁵ W. Goldinger, *Das Projekt...*, op. cit., s. 530 - 532; F. G. Stambrook, op. cit., s. 22 - 28.

na posiedzeniu Komisji Unii Europejskiej.⁴⁶ Jednakże nie udało się utrzymać tajemnicy. Już 17 marca wpływowy dziennik wiedeński "Neue Freie Presse" opublikował tekst protokołu wywołując sensację polityczną w skali europejskiej.⁴⁷

W protokole wiedeńskim ustanowiono jednolity obszar celny na terytoriach obu państw, przy zachowaniu pełnych praw suwerennych w sprawach politycznych. W celu uspokojenia ewentualnych przeciwników unii, autorzy protokołu zawarli w jego tekście postanowienia o utrzymaniu w mocy traktatów handlowych zawartych wcześniej z państwami trzecimi, a także formalnie przewidywali możliwość przyłączenia się innych państw do powstałego związku celnego.⁴⁸ Mimo tych postanowień protokół wywołał protesty państw zainteresowanych, przeświadczonych słusznie, iż stanowi on wstęp do połączenia obu państw.

Najbardziej negatywnie ustosunkowała się Czechosłowacja, a względy ekonomiczne odgrywały tu główną rolę. Austria była bowiem odbiorcą 14 % eksportu CSR, co w okresie zamknięcia się handlu światowego miało poważne znaczenie. Realizacja postanowień protokołu wiedeńskiego zagroziłaby nie tylko eksportowi CSR do Austrii, ale także do Niemiec, gdzie tańszy - bo bez obciążeń celnych produkt austriacki stanowiłby poważną konkurencję. Mocno rozbudowane związki gospodarcze między Czechosłowacją a Niemcami i Austrią mogły w przyszłości stać się zagrożeniem dla suwerenności CSR.⁴⁹ Niebezpieczeństwa natury politycznej były również bar-

⁴⁶ F. G. Stambrook, op. cit., s. 35 - 36; J. Gehl, Austria, Germany and the Anschluss 1931 - 1938, London 1963, s. 10 - 11.

⁴⁷ W. Goldinger, Das Projekt..., op. cit., s. 534; J. Gehl, op. cit., s. 11.

⁴⁸ J. Krullis-Randa, Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931. Die Bemühungen um eine wirtschaftliche Annäherung zwischen Deutschland und Österreich, Zürich 1955, s. 88 - 92.

⁴⁹ M. Houšťecký, Plán rakousko-německé celní unie v roce 1931 a postoj Československa, Československý časopis historický, IV/1 Praha 1956, s. 33 - 35; F. G. Campbell, Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia, Chicago - London 1975, s. 226.

dzo poważne. Unia celna, oceniana w Pradze jako pierwszy krok do Anschlusu, przecinała łączność i komunikację z Zachodem i powodowała powstanie zagrożenia strategicznego dla Czech i Moraw. Wydatnemu ograniczeniu uległyby także wpływy CSR w basenie Dunaju i na Bałkanach. Realizacja Anschlusu czy nawet tylko unii celnej stanowiłaby również niebezpieczny precedens naruszenia zobowiązań traktatowych i bez wątpienia wpłynęłaby na radykalizację działań węgierskich rewizjonistów. Z powyższych względów Czechosłowacja była zmuszona do przeciwdziałania planom Wiednia i Berlina.⁵⁰

Mocarstwa zajęły negatywne bądź niechętne stanowisko wobec porozumienia Curtius - Schober. Francja uznała protokół wiedeński za naruszenie interesów ekonomicznych w basenie Dunaju (zarysowała się znów wizja Mitteleuropy) oraz za precedensowe naruszenie zobowiązań traktatowych. Grały tu także rolę względy presjiżowe. W Paryżu dość wcześnie postanowiono przeciwdziałać następstwom protokołu wiedeńskiego i podjęto próby uformowania jednolitego frontu mocarstw i innych państw unii przeciwnych. Znaczną rolę w planach Paryża odgrywało stanowisko, jakie wobec projektu unii zajmą państwa związane z Francją w Europie środkowej i południowo-wschodniej; prócz Czechosłowacji i jej sojuszników w Małej Entencie także Polaka.⁵¹

Dla Włoch projekt austriacko-niemiecki niósł niebezpieczeństwa, o których już wyżej wspomniano. Dodatkowo, jego realizacja całkowicie ograniczyłaby wpływy gospodarcze Italii w Austrii.⁵² Mimo pewnych różnic dzielących Francję i Włochy, pod koniec marca 1931 roku doszło do nawiązania współpracy między obu państwami w spra-

⁵⁰ H. B a t o w s k i, Rok..., op. cit., s. 81 - 82; M. H o u š t e c k ý, op. cit., s. 35 - 36.

⁵¹ O. H a u s e r, Der Plan deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die Europäische Föderation, "Historische Zeitschrift" Bd. 179/1, München 1955, s. 68 - 69; J. B. D u r o s e l l e, Histoire diplomatique de 1919 à nos jours, ed. V, Paris 1971, s. 136 - 137.

⁵² W. G o l d i n g e r, Das Projekt..., op. cit., s. 538; J. G e h l, op. cit., s. 15 - 16.

wie zwalczania protokołu wiedeńskiego. 21 marca protesty w Wiedniu złożyli posłowie Francji i Włoch, a także Czechosłowacji. Wskazywano w nich na istniejącą sprzeczność między postanowieniami traktatu z St. Germain i treścią I protokołu genewskiego a projektem unii.⁵³ Było znamienne, że nie wystąpiono z analogicznymi zarzutami wobec Niemiec, mimo że protokół wiedeński był także sprzeczny z art. 80 traktatu wersalskiego.

W Wielkiej Brytanii opinia była podzielona, ale ostatecznie zdecydowano się zwalczać projekt unii celnej na forum Ligi Narodów. Na stanowisko brytyjskie wpłynęła chęć utrzymania współpracy z Francją na płaszczyźnie rozbrojeniowej oraz dążenie do utrzymania dialogu włosko-francuskiego w sprawie układu morskiego. Briand szantażował tu Brytyjczyków grożąc, że jeśli Londyn nie będzie przeciwdziałał porozumieniu Curtius - Schober, to Francja odstąpi od rozmów z Włochami. 25 marca minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Artur Henderson wystąpił z propozycją pod adresem Berlina i Wiednia, aby powstały spór przekazać Lidze Narodów, ewentualnie później Stałemu Trybunałowi Sprawiedliwości Międzynarodowej w Hadze, w celu uzyskania opinii prawnej, czy Austria naruszyła swe zobowiązania międzynarodowe podpisując protokół wiedeński. Po uzyskaniu zgody Wiednia i Berlina sprawę unii przekazano 11 kwietnia 1931 roku Radzie Ligi Narodów, której najbliższe posiedzenie przewidziano na połowę maja.⁵⁴

Decydująca rola Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch w Lidze Narodów gwarantowała niejako korzystną decyzję Rady dla przeciwników austriacko-niemieckiego porozumienia celnego. Istotnie, 19 maja Rada Ligi postanowiła przekazać sprawę unii Trybunałowi haskiemu w celu uzyskania wiążącej opinii prawnej. Odłożono tym samym rozstrzygnięcie sprawy o kilka miesięcy, które Francja wykorzystwała na podjęcie zabiegów mających na celu skłonienie Austrii do porzu-

⁵³ H. L. Mikoletzky, op. cit., s. 180; O. Hauser, op. cit., s. 69; A. Gajanová, op. cit., s. 278 - 279.

⁵⁴ J. Gehl, op. cit., s. 15 - 16; M. Houšťecký, op. cit., s. 280; A. Gajanová, op. cit., s. 279 - 280.

czenia zamiaru zawarcia porozumienia celnego z Niemcami.⁵⁵ Akcję prowadzono na płaszczyźnie ekonomicznej wycofując kapitały z banków austriackich, co doprowadziło w maju 1931 roku do zawieszenia wypłacalności wielkiego banku wiedeńskiego Creditanstalt, finansującego działalność poważnej części przemysłu krajowego i wielu firm zagranicznych. Równoległe Bertrand Clauzel, poseł francuski w Wiedniu, wystąpił z ofertą znacznej pomocy finansowej dla Austrii za cenę rezygnacji z unii.⁵⁶ Na płaszczyźnie politycznej Francja uwzględniła interesy i ciężką sytuację ekonomiczną Austrii, ogłaszając na początku maja 1931 roku tzw. plan Brianda - Francois-Ponceta, będący propozycją ograniczenia polityki protekcyjnej państw przemysłowych w stosunku do eksportu rolnego państw Europy środkowej i południowo-wschodniej. Zastrzeżono w nim, że austriackie produkty przemysłowe (i tylko one) winny uzyskać jednostronne preferencje celne ze strony państw rolniczych. Zamierzano w ten sposób osłabić dążenia anszlusowe w Austrii poprzez radykalne polepszenie sytuacji ekonomicznej państwa. Ostatecznie plan Brianda nie wszedł w życie.⁵⁷

Po kilku miesiącach oczekiwania, wypełnionych manewrami dyplomatycznymi państw zainteresowanych, 5 września 1931 roku Trybunał haski wydał werdykt uznający istnienie sprzeczności między treścią protokołu wiedeńskiego a międzynarodowymi zobowiązaniami Austrii. Dwa dni wcześniej Schober ogłosił, iż Austria odstępuje od zamiaru zawarcia unii celnej. Deklaracja ta, zamykająca ostatecznie sprawę unii, spowodowana została rozpaczliwym stanem finansów austriackich w lecie 1931 roku. 11 sierpnia rząd wiedeński zwrócił się do Ligi Narodów z prośbą o pomoc finansową. Ponieważ mogła jej udzielić jedynie Francja, uzależniająca pomoc od rezygnacji Austrii z unii celnej z Niemcami, tym samym losy protokołu wiedeńskiego zostały przesądzone.⁵⁸

⁵⁵ J. Kozeński, *Austria...*, op. cit., s. 98; O. Hauser, op. cit., s. 82 - 83.

⁵⁶ F. Kreissler, op. cit., s. 239 - 242; N. Schausberger, op. cit., s. 191 - 196.

⁵⁷ J. Gehl, op. cit., s. 21.

⁵⁸ J. Kozeński, *Austria...*, op. cit., s. 100 - 101; H. L. Mikoletzky, op. cit., s. 193; S. Suwał, op. cit., s. 163 - 164.

Unieemożliwienie przez mocarstwa dokonania się unii celnej austriacko-niemieckiej nałożyło niejako na nie obowiązek udzielenia pomocy gospodarce Republiki. Najbardziej aktywną rolę odgrywała w tym dziele w 1932 roku Francja, której ówczesny premier André Tardieu, kontynuując rozgrywkę dyplomatyczną o Bałkany i basen Dunaju z wpływami Niemiec i Włoch na tym obszarze, uwzględnił interesy ekonomiczne Austrii w swym głośnym planie ogłoszonym w marcu 1932 roku.⁵⁹ Plan ten nie miał jednak szans na realizację, ponieważ - jak większość projektów francuskich odnoszących się do uporządkowania gospodarki państw Europy Środkowej i Bałkanów - zmierzał do wyrugowania lub przynajmniej osłabienia wpływów niemieckich na tym obszarze.⁶⁰

Przez pół roku, od września 1931 r. Austrii nie udzielono pomocy gospodarczej, ograniczając się tylko do obietnic. Apele kanclerza Karla Burescha kierowane do Londynu, Paryża i Rzymu zostały wreszcie wzięte pod uwagę i podczas posiedzenia Rady Ligi Narodów w maju 1932 r. zdecydowano - przy okazji obrad konferencji międzynarodowej w Lozannie, poświęconej reparacjom wojennym - rozważyć zagadnienie pomocy ekonomicznej dla Austrii. Po przewlekłych rokowaniach Wielka Brytania i Francja zdołały osiągnąć porozumienie w sprawie wysokości pomocy finansowej. Postanowiono udzielić Austrii nowej pożyczki w wysokości 300 mln szylingów, a przy okazji uzyskać po raz kolejny deklarację rządu austriackiego o przestrzeganiu dotychczas istniejących zobowiązań Wiednia odnośnie utrzymania niepodległości. 15 lipca 1932 roku Rada Ligi Narodów zaakceptowała tzw. protokół lozański, w tekście którego nawiązano do treści I protokołu genewskiego z 1922 roku.⁶¹ Przypominanie wcześniejszych zobowiązań Austrii wywołało niezadowolone zwolenników Anschlussu, zwłaszcza w szeregach partii

⁵⁹ J. Gehl, op. cit., s. 40 - 42; H. L. Mikoletzky, op. cit., s. 208 - 209.

⁶⁰ J. Gehl, op. cit., s. 41 - 42; A. Gajanová, op. cit., s. 293 - 297.

⁶¹ J. Gehl, op. cit., s. 42 - 43; F. Kreissler, op. cit., s. 253 - 254.

socjaldemokratycznej. Przeciwnikami takich warunków byli, jak zawsze, wszechniemcy. Z tych właśnie powodów parlament austriacki zaakceptował postanowienia protokołu lozańskiego większością za ledwie 1 głos. Dyskusja parlamentarna nie zamknęła ogólnonarodowej debaty nad możliwościami Anschlussu, a można nawet powiedzieć, że akceptacja protokołu lozańskiego dopiero zapoczątkowała polemikę w tej sprawie, prowadzoną głównie na łamach prasy, a emocje wokół idei zjednoczenia Austrii z Niemcami narastały wyraźnie w drugiej połowie 1932 roku.⁶²

Dużą rolę w przeforsowaniu ratyfikacji protokołu lozańskiego w parlamencie austriackim odegrał nowy kanclerz Engelbert Dollfuss, polityk wywodzący się z szeregów niewielkiej partii agrarnej (Landbund) o centrowej orientacji, nierzadko wcześniej współpracującej z partią chrześcijańsko-demokratyczną. Program rządu Dollfussa (od maja 1932 roku) był podobny do planów zdymisjonowanego Burescha, a poparcie dla nowego gabinetu przyszło ze strony chadeków i Heimwehry. Kanclerz od początku swych rządów zaprezentował się jako przeciwnik Anschlussu, dlatego też gorliwie zabiegał o przyjęcie przez parlament protokołu lozańskiego, mimo ostrej opozycji wazechniemców i socjaldemokratów.⁶³

W drugiej połowie 1932 roku sytuacja gospodarcza kraju polepszyła się nieco, co przypisywano pomocy otrzymanej za pośrednictwem Ligi Narodów. Osiągnąwszy pewną stabilizację ekonomiczną Dollfuss podjął próby unormowania sytuacji wewnętrznej. Rozmowy z socjaldemokratyczną opozycją na temat wyrównania stosunków zakończyły się niepowodzeniem. Kanclerz - jako przeciwnik Anschlussu - musiał współpracować z Heimwehrą, gdzie przeważały wpływy włoskie, a o odprężenie między socjaldemokratami a Heimwehrą nikt nie próbował nawet zabiegać. Tak więc sytuacja patowa na austriackiej scenie politycznej wydawała się bardzo stabilna.

Na początku 1933 roku sytuacja wewnętrzna uległa pewnej zmianie po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech. Przede wszystkim

⁶² N. Schausberger, op. cit., s. 204 - 207; H. L. Mikolitzky, op. cit., s. 217 - 218.

⁶³ J. Kozeński, Austria..., op. cit., s. 107 - 109.

socjaldemokraci przeszli do obozu przeciwników Anschlussu, traktując ten krok jako manewr przejściowy, do czasu normalizacji sytuacji w Niemczech, czyli przywrócenia tam demokratycznego systemu politycznego.⁶⁴ Natomiast wyraźnemu wzmocnieniu uległa pozycja austriackich narodowych socjalistów, partii w 1933 roku jeszcze liczebnie słabej, ale zyskującej szybko nowych członków i sympatyków.⁶⁵ Partia wszechniemiecka, konsekwentnie opowiadająca się za Anshlussem, uzyskała teraz poparcie narodowych socjalistów. Sytuacja wewnętrzna Austrii była więc na przełomie lat 1932/1933 skomplikowana, a zadania stojące przed Dollfuszem niezwykle trudne.

Rozstrzygnięcie kryzysu wewnętrznego nadeszło dość niespodziewanie. Przygotowując obalenie rządu Dollfussa na początku marca 1933 r. parlament z powodów proceduralnych nie zdołał powziąć stosownej uchwały. Kanclerz wykorzystując kompromitację ciała ustawodawczego postanowił rządzić bez parlamentu. 7 marca ogłoszono wydatne ograniczenie praw i wolności obywatelskich oraz przejęcie przez rząd uprawnień ustawodawczych. Odtąd nie zwoływano parlamentu. Rozbrojono także socjaldemokratyczny Schutzbund, aresztowano przywódców komunistycznych, a pod koniec maja rozwiązano Komunistyczną Partię Austrii. Rozpoczęła się dyktatura Dollfussa, skierowana przede wszystkim przeciwko lewicy, ale także przeciw nadmiernie radykalnym narodowym socjalistom.⁶⁶

Wydarzeniom wewnętrznym towarzyszyła zasadnicza zmiana sytuacji międzynarodowej Austrii związana z dojściem do władzy w Niemczech Adolfa Hitlera i partii narodowosocjalistycznej. Odtąd problem Anschlussu przestaje być celem, do którego dążą dobrowolnie dwa zainteresowane państwa, a ich przedstawiciele prowadzą normalną dyskusję nad warunkami, formą i terminem zjednoczenia. Od 1933 roku Anschluss staje się jednym z celów polityki zagranicznej Nie-

⁶⁴ Tamże, s. 110.

⁶⁵ Austriacka partia narodowosocjalistyczna nosiła identyczną nazwę (NSDAP) jak jej sojuszniczka w Niemczech.

⁶⁶ J. K o z e ń s k i, *Austria...*, op. cit., s. 111 - 112; H. L. M i k o l e t z k y, op. cit., s. 233 - 237.

miec, który zamierzano zrealizować w Berlinie bez względu na stanowisko władz i społeczeństwa austriackiego.⁶⁷

W połowie 1933 roku mnożyły się oznaki, że w Berlinie uważa się Anschluss za możliwy do przeprowadzenia w krótkim stosunkowo czasie. Znane są wypowiedzi Hitlera na ten temat. Pewne działania na rzecz Anschlussu podjęły wówczas organy NSDAP, odpowiedzialne przed Hitlerem jako szefem partii za sprawy zagraniczne. Wyraźnej radykalizacji uległa "anszlusowa" propaganda w Austrii prowadzona przez tamtejszych zwolenników narodowego socjalizmu.⁶⁸ Szczególna niechęć nowych przywódców Niemiec kierowała się przeciw Dollfussowi, słusznie uważanemu przez Berlin za głównego przeciwnika zjednoczenia obu państw. Z jego osobą wiązano zarówno represje wobec narodowych socjalistów w Austrii, jak i działania mające na celu uzyskanie międzynarodowego poparcia dla austriackiej niezależności.⁶⁹

Istotnie Dollfuss, opierając się tendencjom anszlusowym, próbował wykorzystać powszechnie znane negatywne stanowisko Włoch wobec tej idei i uzyskać poparcie Mussoliniego. Za ową pomoc należało zapłacić w formie przebudowy ustroju państwa austriackiego na wzór włoski, czego wyraźnie żądał Duce. Represje wobec lewicy austriackiej w maju 1933 roku można wiązać z wcześniejszymi rozmowami Dollfussa z Mussolinim w kwietniu 1933 r., podobnie jak proklamowanie Frontu Ojczyźnianego - ponadpartyjnej organizacji skupiającej zwolenników polityki rządu.⁷⁰

Zmiany wewnętrzne w Austrii budziły żywe niezadowolenie w Berlinie. Pod koniec maja podjęto tam szereg wyraźnie antyaustriackich decyzji; utrudniono poważnie wyjazdy turystyczne do Austrii i przerwano rokowania handlowe między obu państwami, starając się

⁶⁷ J. Gehl, op. cit., s. 52 - 55.

⁶⁸ H. Batowski, Rok..., op. cit., s. 90 - 92.

⁶⁹ J. Kozęński, Austria..., op. cit., s. 113 - 114; J. Gehl, op. cit., s. 56 - 57.

⁷⁰ J. Kozęński, Austria..., op. cit., s. 113; B. Koszel, Rywalizacja niemiecko-włoska w Europie środkowej i na Bałkanach w latach 1933 - 1941, Poznań 1987, s. 87 - 89.

w ten sposób przysporzyć kłopotów Dollfussowi na polu ekonomicznym. Wzmogła się również aktywność "proanszlusowa" austriackich narodowych socjalistów i terror ich bojówek, zwłaszcza na prowincji. Świadczyło to, że Niemcy dążą do owdzięcia Austrią drogą zamachu stanu.⁷¹ Odpowiedź władz austriackich dowodziła determinacji kanclerza i rządu, popieranych w swej walce o samodzielność Austrii przez Heimwehrę, Landbund i chadecję. 31 maja Dollfuss publicznie zachęcił obywateli do wstępowania w szeregi Frontu Ojczyźnianego - organizacji mającej wspierać także władzę w jej polityce umocnienia niepodległości Republiki. Otrzymawszy poparcie Mussoliniego podczas swej wizyty w Rzymie w czerwcu 1933 roku, zaraz po powrocie polecił wydalic z kraju przywódców austriackich narodowych socjalistów, a kilka dni później ogłoszono zakaz działalności tej partii w Austrii.⁷² Tą drogą kryzys w stosunkach austriacko-niemieckich osiągnął apogeum.

Stanowcze działania Dollfussa były możliwe dzięki poparciu Włoch, ale w drugiej połowie 1933 roku kanclerz począł także zabiegać o pomoc innych mocarstw. Było to tym bardziej konieczne, że Niemcy występując 14 października 1933 roku z Ligi Narodów pozbyły się zobowiązań, które nakładał na nie pakt Ligi. Równocześnie na terenie Niemiec organizowano spośród narodowosocjalistycznych emigrantów z Austrii tzw. Legion Austriacki, który miał być wykorzystany do walki z "reżimem Dollfussa".⁷³

Tymczasem na początku 1934 roku Austria stała się znów widownią zaburzeń wewnętrznych na dużą skalę. Włoskie żądania ograniczenia w kraju wpływów lewicy skłoniły kanclerza do podjęcia działań przeciw socjaldemokratom. Podejrzewając - nie bez racji - że zeszlóroczne rozwiązanie Schutzbundu nie zlikwidowało całej struktury bojowych oddziałów socjaldemokratów, w pierwszych

⁷¹ H. Batowski, Rok..., op. cit., s. 91; H. L. Mikolietzky, op. cit., s. 255 - 257; B. Koszel, op. cit., s. 89 - 92.

⁷² H. Batowski, Rok..., op. cit., s. 91 - 92; H. L. Mikolietzky, op. cit., s. 254 - 255; B. Koszel, op. cit., s. 89 - 92.

⁷³ F. Kreissler, op. cit., s. 275 - 276; H. Batowski, Rok..., op. cit., s. 93 - 94.

dniach lutego postanowiono dokonać kontroli lokali partyjnych. Podczas rewizji policja spotkała się z oporem, a 12 lutego w Linzu doszło do strzelaniny.⁷⁴ Nastąpiło zaostrzenie kursu ze strony rządu. Zdymiajonowano prezydenta Wiednia socjaldemokratę Karla Seitzę, zawieszono gazety przychylnie lewicy. Wiadomości z Linzu o walkach między policją i Heimwehrą a Schutzbundem wywołały wielkie wrażenie. Doszło do zaciętych starć w wielu miastach i samej stolicy, trwających trzy dni. Rząd zdecydował się na użycie armii i 15 lutego zdołał opanować sytuację. Wszelako koszty tej akcji przeciw austriackiej lewicy okazały się bardzo wysokie. Zginęło 311 osób, raniono 800, a kilka tysięcy aresztowano. Partia Socjaldemokratyczna została rozwiązana 12 lutego, a jej majątek skonfiskowano. Wydarzenia lutowe skompromitowały Dollfussa wśród sporej części społeczeństwa austriackiego, ale doraźnie umocniły jego władzę. Po likwidacji partii socjaldemokratycznej na austriackiej scenie politycznej zabrakło jednakże aktywnej siły antyhitlerowskiej. Konsekwencje tego faktu miały uwidocznic się później. 30 kwietnia 1934 roku kadłubowy parlament uchwalił nową konstytucję, wprowadzającą system korporacyjny, a w następnych tygodniach rozwiązano istniejące jeszcze partie polityczne. Pewna część ich członków wstąpiła do Frontu Ojczyźnianego. Ustrój Austrii przybrał formy quasi-faszystowskie.⁷⁵

Europa obserwowała wypadki lutowe w Austrii z dużym zaniepokojeniem. Obawiano się powszechnego chaosu w kraju, a w dalszej konsekwencji - wkroczenia Wehrmachtu lub narodowych socjalistów z terenów Niemiec. Mocarstwa zdecydowały się zająć stanowisko i 17 lutego 1934 roku Wielka Brytania, Francja i Włochy ogłosiły deklarację, w której stwierdzono konieczność utrzymania niepodległej Austrii. Wywołało to w Berlinie oraz wśród narodowych socjalistów w Austrii właściwy skutek.⁷⁶

⁷⁴ H. L. Mikoletzky, op. cit., s. 279 - 282; J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 117 - 118.

⁷⁵ H. L. Mikoletzky, op. cit., s. 278 - 279; J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 118 - 120; F. Kreisler, op. cit., s. 294 - 300.

⁷⁶ Obazernie: B. Koszeli, op. cit., s. 113 - 115; A. Low, *The Anschluss Movement 1931-1938 and the Great Powers, East European Monographs No CLXXXV, New York 1985, s. 241 - 242.*

W miesiąc później Włochy raz jeszcze dały do zrozumienia Berlinowi, że nie zamierzają rezygnować ze swych wpływów w basenie Dunaju. Podpisane 17 marca w stolicy Włoch przez Mussoliniego, Dollfussa i premiera Węgier Gyulę Gömbösa tzw. protokoły rzymskie stabilizowały sytuację. Ustalono w nich zasady ścisłej współpracy politycznej między sygnatariuszami oraz stworzono możliwości wydatnego rozszerzenia stosunków gospodarczych. Właśnie w ten sposób Mussolini przystąpił do budowy prowłoskiego systemu politycznego w Europie środkowej, który miał k...kurować z istniejącym już systemem francuskim, ale w kwestii Anschlusu posiadał antyniemieckie ostrze.⁷⁷

W czasie lutowego przesilenia wewnętrznego w Austrii, tamtejsi narodowi socjaliści zachowali neutralność wobec rozgrywających się wypadków. Po opanowaniu sytuacji przez Dollfussa i zmianie ustroju, przystąpili do wykonania planowanego już znacznie wcześniej (od wiosny 1933 r.) zamachu stanu. Spiskowcy liczyli przede wszystkim na swych zwolenników w szeregach policji, armii i administracji państwowej, na poparcie z Niemiec oraz bierność zagranicy. Kierownictwo spisku planowało uwieszenie gabinetu, utworzenie w jego miejsce nowego narodowosocjalistycznego rządu pod kierownictwem Rintelena (poseł austriacki w Rzymie), opanowanie radiostacji i innych newralgicznych punktów w stolicy oraz - poprzez izolację - uniemożliwienie prezydentowi Wilhelmowi Miklasowi odegrania jakiegokolwiek roli w wydarzeniach.⁷⁸

Próbę zamachu stanu podjęto 25 lipca 1934 roku, wszelako bez powodzenia. Plany zostały zdradzone (czy wykryte przez policję) i zamachowcy zdołali ująć w opanowanym budynku urzędu kanclerskiego jedynie Dollfussa, który jednak wcześniej zdążył wydać odpowiednie polecenia dowództwu armii. Zamachowcy ranili kanclerza i aresztowali większość personelu urzędu kanclerskiego, lecz

⁷⁷ Obszernie: B. Koszel, op. cit., s. 116 - 133; J. Gehl, op. cit., s. 83 - 85.

⁷⁸ N. Schausberger, op. cit., s. 290 - 295; J. Kozeński, Austria..., op. cit., s. 121 - 122.

zostali zablokowani w gmachu przez policję i wojsko. Poddali się w kilka godzin później - Dollfuss zmarł jednak z upływu krwi. Na wieść o zamachu i uwięzieniu kanclerza, prezydent Miklas przekazał władzę jego bliższemu współpracownikowi - Kurtowi Schuschniggowi, który energicznie przywrócił w Wiedniu porządek.⁷⁹

Bardzo korzystnie układały się w tych dniach dla Austrii stosunki międzynarodowe. Próba zamachu stanu w Wiedniu skłoniła Mussoliniego do postawienia w stan gotowości bojowej kilku dywizji nad północną granicą Włoch. Miało to ostudzić ewentualne zaangażowanie się Hitlera w wypadki austriackie (zarówno bezpośrednio przez użycie sił niemieckich, jak i pośrednio przez interwencję Legionu Austriackiego⁸⁰). Stanowisko Włoch skłoniło Hitlera do zmiany planów. Oficjalnie zdystansował się od wiedeńskich zamachowców, polecił zaprzestać uprawiania antyaustriackiej propagandy radiowej z Monachium i odwołał Legion Austriacki z nad granicy. Dokonano następnie zmiany na stanowisku posta Rzeszy w Wiedniu. Nieudolnego - bo działającego zbyt otwarcie - Kurta Rietha zastąpił Franz von Pappen, polityk bardzo inteligentny, zdolny i bezwzględny. Kroki te miały dowodzić, że Niemcy zmienili swe plany dotyczące Austrii i już nie dążą do jej wchłonięcia.⁸¹

Ten obraz umiarkowanej polityki niemieckiej wobec Austrii miał jedynie uspić europejską opinię publiczną. W istocie Anschluss - jako jeden z głównych celów polityki niemieckiej - pozostał aktualny, ale w Berlinie zdecydowano się zmienić taktykę w jego realizacji. Postanowiono tam doprowadzić do normalizacji stosunków austriacko-niemieckich i wywołać wrażenie ich przyjaznego rozwoju. Miało to wzbudzić nieufność Zachodu wobec Austrii i pozostawić ją jako przedmiot przetargów pomiędzy Niemcami a Włochami. O ile

⁷⁹ J. K o z e ń s k i, *Austria...*, op. cit., s. 122 - 124; H. L. M i k o l e t z k y, op. cit., s. 297 - 300; N. S c h a u s b e r g e r, op. cit., s. 290 - 295.

⁸⁰ H. B a t o w s k i, *Rok...*, op. cit., s. 114; B. K o s z e l, op. cit., s. 148 - 150.

⁸¹ H. B a t o w s k i, *Rok...*, op. cit., s. 113, 115 - 116; B. K o s z e l, op. cit., s. 150 - 152; J. K o z e ń s k i, *Austria...*, op. cit., s. 125 - 126.

w 1934 roku Hitler nie mógł sobie pozwolić na lekceważenie gróźb włoskich, to w miarę upływu czasu stosunek sił obu państw mógł się zmienić tylko na korzyść Niemiec. Pamiętać również należy o wspólnocie ideologicznej obu reżimów i - mimo różnic w szczegółowych kwestiach - jednakowej niechęci do ładu wersalskiego.⁸² Generalnie więc, choć odsunęto Anschluss na plan dalszy, Niemcy uwzględniały nadal konieczność jego dokonania.

Polityka niemiecka wobec Austrii była także spowodowana faktem, iż lata 1934 - 1935 przyniosły szereg wydarzeń znacznie dla Rzeszy ważniejszych. Wskazać tu trzeba na korzystne dla Niemiec następstwa deklaracji o nieagresji, podpisanej z Polską 26 stycznia 1934 roku, a zwłaszcza - na ostateczne rozstrzygnięcie problemu Saary, której ludność w plebiscycie przeprowadzonym 13 stycznia 1935 roku opowiedziała się za przynależnością tego terytorium do Niemiec. Był to poważny sukces Rzeszy, który wykorzystano propagandowo jako przejaw pragnienia Niemców zza granicy do życia we własnym państwie.⁸³

Dwa miesiące później doszło do kolejnego zaostrzenia sytuacji po ogłoszeniu przez Berlin, 16 marca, dekretu Hitlera o wprowadzeniu obowiązkowej służby wojskowej. O ile przyłączenie Saary odbyło się drogą określoną przez traktat wersalski i nie wpłynęło na pogorszenie się atmosfery międzynarodowej, to dekret Hitlera z marca wywołał napięcie w stosunkach między Wielką Brytanią, Francją i Włochami a Rzeszą. Prócz protestów i przekazania sprawy do Ligi Narodów, trzy mocarstwa na wspólnej konferencji, zorganizowanej w Stresa 14 kwietnia, ogłosiły deklarację, w której - prócz potępienia Niemiec i zapowiedzi przeciwstawienia się jednostronnym naruszeniom traktatów - podkreślono konieczność obrony niepodległości Austrii.⁸⁴ Utworzenie tzw. "frontu Stresy" dowodziło, że współ-

⁸² F. Kreissler, op. cit., s. 314 - 316; A. Low, op. cit., s. 243 - 244; J. Gehl, op. cit., s. 101 - 105.

⁸³ J. Gawroński, Moja misja w Wiedniu 1932 - 1938, Warszawa 1965, s. 116 - 119; H. Batowski, Rok ..., op. cit., s. 129 - 130.

⁸⁴ H. Batowski, Rok ..., op. cit., s. 131 - 133; A. Low, op. cit., s. 245 - 247. Powstanie "frontu Stresy" zostało ułatwione

praca włosko-francuska trwa nadal, a problem Anschlussu ma wpływ na stabilność tej polityki. Z tych względów nowa taktyka Berlina w sprawie austriackiej okazywała się skuteczna. Niemcom pozostało teraz oczekiwanie, w nadziei że "front Stresy" okaże się związkiem mało stabilnym, i ostrożne poszerzanie wpływów narodowosocialistycznych w Austrii, czemu sprzyjał okres poprawy stosunków z Wiedniem.

Polityka nowego kanclerza Schuschnigga w pewnym stopniu ułatwiała te działania, bowiem na odprężeniu w stosunkach z Berlinem zależało także rządowi wiedeńskiemu, a było ono możliwe do osiągnięcia wówczas, gdyby uległ zmianie stosunek rządu do zwolenników hitleryzmu w Austrii.⁸⁵ W austriackich kołach politycznych ścierały się w owym czasie dwie tendencje: jedna - reprezentowana przez szefa Heimwehry i wicekanclerza Starhemberga, popierającą ściśle związki polityczne Austrii z Włochami zgodnie z prowadzoną dotąd polityką, i druga - której przedstawicielem był Josef Rither, zwolennik rozwoju stosunków z Niemcami. Schuschnigg usiłował pośredniczyć, ale niezbyt zżęcznie.

Na rozwój sytuacji wewnętrznej w Austrii miał wówczas wpływ rozwój sytuacji międzynarodowej. Oto powstały wiosną 1935 r. "front Stresy" jesienią już nie istniał. Jego znaczenie nadwątlili niemiecko-brytyjski układ morski⁸⁶, a rozpad spowodowały konsekwencje włoskiej agresji na Etiopię i uchwalenie przez Zgromadzenie Ligi sankcji gospodarczych wobec agresora. Doprowadziło to w konsekwencji do zaostrzenia stosunków Włoch z mocarstwami zachodnimi, a następnie do wystąpienia Włoch z Ligi Narodów w 1937 roku. Austria była zmuszona wypowiedzieć się w Genewie przeciw antywłos-

przez wcześniejsze porozumienie włosko-francuskie (tzw. układ Mussolini - Laval z 7 I 1935 r.) dotyczące spraw kolonialnych, projektu paktu środkowoeuropejskiego, który miał na celu także zabezpieczenie niepodległości Austrii. Zob.: J.-B. Duroselle, *Politique étrangère de la France. La décadence 1932 - 1939*, Paris 1983, s. 130 - 136.

⁸⁵ J. K o z e ń s k i, *Austria...*, op. cit., s. 131.

⁸⁶ Zawarty 18 VI 1935 r. zawierał zgodę Wielkiej Brytanii na rozbudowę niemieckiej marynarki wojennej do poziomu 35 % tonażu floty brytyjskiej.

kim sankcjom, czym naraziła się opinii publicznej we Francji i Wielkiej Brytanii.⁸⁷ Zaangażowanie się Włoch w sprawy afrykańskie i, z konieczności, ograniczenie aktywności w basenie Dunaju wykorzystał Schuschnigg na gruncie wewnętrznym, doprowadzając do osłabienia, a następnie do faktycznej likwidacji sił politycznych Republiki, silnie od Włoch uzależnionych. W maju 1936 roku Starhemberg, wierny sojusznik Mussoliniego w Austrii, utracił stanowisko wicekanclerza, a 10 października rozwiązano Heimwehrę, podobnie jak i inne paramilitarne organizacje. Schuschnigg uznał bowiem, że Starhemberg i Heimwehra są przeszkodą w polepszeniu stosunków austriacko-niemieckich.⁸⁸

Odprężenie w stosunkach między Austrią a Niemcami przyniósł podpisany 16 lipca 1936 roku układ o normalizacji stosunków, w którym Niemcy uznawały suwerenność Austrii, a ta zobowiązywała się prowadzić proniemiecką politykę. Sygnatariusze zobowiązali się także do niemieszania się w wewnętrzne sprawy kontrahenta. Układ na krótką metę był korzystny dla Wiednia, gdyż Niemcy publicznie wyrzekały się Anschlussu i obiecywały nieingerencję w sprawy austriackie. Na dłuższą metę przyniósł on jednak korzyści wyłącznie Niemcom, gdyż przez pozór ustalenia się dobrosąsiedzkich stosunków między dwoma państwami pozbawił sprawę austriacką aspektu międzynarodowego. Posiadał on ponadto tajny protokół, którego treść okazała się jednoznacznie niekorzystna dla Austrii. Przewidziano tam dopuszczenie w skład rządu wiedeńskiego dwóch przedstawicieli tzw. opozycji narodowej, przywrócenie debitu niemieckiej prasy narodowosocjalistycznej na terenie Austrii oraz zapowiedziano amnestię dla uwięzionych hitlerowców.⁸⁹

⁸⁷ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 129; N. Schausberger, op. cit., s. 338 - 339; F. Kreisler, op. cit., s. 318.

⁸⁸ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 129 - 131; F. Kreisler, op. cit., s. 323 - 325.

⁸⁹ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 131 - 132; H. Batowski, *Rok...*, op. cit., s. 149 - 151; Zob. też pamiętniki kanclerza Austrii: K. Schuschnigg, *W zmaganiu z Hitlerem. Przewycięzanie idei Anschlussu*, Kraków 1978, s. 245 - 258.

Układ lipcowy wyzwalał Austrię spod hegemonii włoskiej, co przysporzyło rządowi nieco sympatii w społeczeństwie, ale otwartość możliwości restauracji wpływów narodowosocjalistycznych. Wprowadzile austriacka NSDAP nie wznowiała swej działalności oficjalnej, ale wpływy ideologii hitlerowskiej wzrastały w 1936 i 1937 roku bardzo wyraźnie. Był to efekt nie tylko propagandy nazistowskiej, ale i sytuacji ekonomicznej, bezrobocia, braku perspektyw dla młodego pokolenia. Pewne sukcesy Niemiec w rozwiązywaniu kwestii społecznych, a zwłaszcza likwidacja bezrobocia, stanowiły atrakcyjny przykład.

Sytuację międzynarodową Austrii dodatkowo pogorszyło nawiązanie współpracy Niemiec i Włoch podczas interwencji w wojnę domową w Hiszpanii, od października 1936 roku, i podpisanie paktu o współpracy politycznej (tzw. Oś Berlin - Rzym). W roku następnym Włochy przystępując do paktu antykominternowskiego znalazły się w orbicie polityki niemieckiej, co praktycznie przesądziło losy Austrii.⁹⁰

Ostatnie lata Republiki Austriackiej upływały pod znakiem mnożących się demonstracji prohitlerowskich organizowanych przez "opozycję narodową", których rząd nie był w stanie opanować. Niemniej w sferach rządowych zapewniano wyraźnie przedstawicieli Rzeszy, że na wypadek czynnego poparcia narodowych socjalistów przez Berlin rząd w obronie zagrożonej niepodległości państwa nie cofnie się przed użyciem siły zbrojnej. Były to jednak deklaracje bez pokrycia, ponieważ stan armii austriackiej był zły i można było jedynie dokonać obronnej demonstracji zbrojnej. Brakowało przede wszystkim zapasów mobilizacyjnych, co wykluczało stawianie dłuższego oporu.⁹¹ W Rzeszy nikt jednak nie myślał o rozwiązaniu problemu Anschlussu siłą. Stwierdzając skuteczność działań "opozycji narodowej" w Austrii, kierowanej faktycznie przez Pappena,

⁹⁰ H. Batowski, *Rok...*, op. cit., s. 164, 166 - 167; N. Schausberger, op. cit., s. 371 - 375.

⁹¹ J. Kozieński, *Austria...*, op. cit., s. 137 - 140; M. Zgórnjak, *Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r.*, Warszawa 1979, s. 61 - 66.

Hitler sprzeciwiał się bardziej radykalnym projektom w swym otoczeniu.

W gronie przywódców ruchu narodowosocjalistycznego w Austrii w latach 1936/1937 wyróżniał się wiedeński adwokat Artur Seyss-Inquart, mający chyba złudzenia co do możliwości utrzymania suwerenności Austrii za cenę hitleryzacji kraju. Dość trudno stwierdzić, czy w istocie plany niemieckie ograniczały się wówczas tylko do ideologicznego opanowania społeczeństwa austriackiego. Należy raczej w to wątpić, biorąc pod uwagę przebieg narady czołowych dygnitarzy Rzeszy, 5 listopada 1937 roku, podczas której Hitler wskazał na Austrię i Czechosłowację jako najbliższe obiekty ekspansji i mimo opozycji przedstawicieli armii trwał w swych zamiarach. Przeciwnicy jego radykalnych planów zostali wkrótce zdymisjonowani (luty 1938 r.).⁹²

Wstępem do opanowania Austrii miały być wznowione demonstracje społeczeństwa organizowane przez elementy prohitlerowskie. Działania "opozycji narodowej" zostały już podjęte jesienią 1937 roku, ale ich zasięg i rozmiar nie zaspokoiły oczekiwań Berlina. Dowodziły bowiem niejednolitego stosunku społeczeństwa zarówno do narodowego socjalizmu, jak i Anschlussu. Mimo wysiłków elementów prohitlerowskich władze austriackie panowały nad sytuacją, a nawet podjęły pewne kroki obronne spodziewając się interwencji z zewnątrz. Powstrzymało to aktywność opozycji, a Hitlerowi pozostało poszukać innego pretekstu dla "rozwiązania" sprawy austriackiej.⁹³ Toteż od grudnia 1937 roku mnożyły się ze strony Berlina zarzuty pod adresem Wiednia o uprawianie polityki represji i terroru wobec zwolenników idei narodowosocjalistycznych. Pragnąc zażegnać kolejny kryzys w stosunkach między obu państwami Schuschnigg nawiązał kontakt z przywódcą nazistów austriackich Seyss-Inquartem. Rząd wystąpił z obietnicami, co przekonało Berlin, że władze austriackie gotowe są do znacznych ustępstw.

⁹² J. Kozeński, *Austria...*, op. cit., s. 137 - 139; H. Batorski, *Rok...*, op. cit., s. 167 - 169.

⁹³ F. Kreisler, op. cit., s. 364 - 366; J. Kozeński, *Austria...*, op. cit., s. 140 - 141.

Tymczasem zaproszonego 12 lutego 1938 r. na spotkanie z Hitlerem do Berchtesgaden Schuschnigga poddano brutalnej presji i, grożąc natychmiastową interwencją Wehrmachtu w Austrii, uzyskano jego zgodę na warunki postawione przez kanclerza Rzeszy. Czołowi naziści austriaccy: Seyss-Inquart i Glaise-Horstenau mieli otrzymać resorty spraw wewnętrznych i obrony, a kierownictwo Frontu Ojczyźnianego mieli przejąć także zwolennicy Hitlera. Armię austriacką planowano "zasilić" pewną ilością oficerów Wehrmachtu. Powróciwszy do Wiednia, Schuschnigg dokonał kolejnej rekonstrukcji swego gabinetu, spełniając warunki, na które zgodził się w Berchtesgaden. Jeśli jednak sądził, iż doprowadzi to do pewnego odprężenia w stosunkach między obu państwami, to wkrótce przekonał się, że nadzieje te są płonne.⁹⁴

Już 20 lutego w przemówieniu parlamentarnym Hitler zapowiedział roztoczenie swej opieki nad 10 milionami Niemców w Austrii i Czechosłowacji. Dał tym dowód, że warunki z Berchtesgaden są tylko etapem w dążeniu do całkowitego zawładnięcia Austrią, a żadne ustępstwa rządu wiedeńskiego nie zadowolą go. Schuschnigg odpowiadając 24 lutego, również w parlamencie, stwierdził stanowczo, że poczynione ostatnio ustępstwa są ostateczne, a społeczeństwo austriackie pragnie żyć w niepodległym państwie. Chcąc dać dowód światowej opinii publicznej, że Austriacy są Anschlussowi przeciwni, 9 marca 1938 roku zapowiedział zorganizowanie cztery dni później plebiscytu w tej sprawie. Pomyślny jego wynik byłby zaprzeczeniem twierdzeń "opozycji narodowej" o powszechnym w Austrii dążeniu do Anschlussu.⁹⁵

Berlin uznał plebiscyt za niedopuszczalny. Zażądano jego odwołania i dymisji Schuschnigga, a na jego następcę wskazano Seyss-Inquarta. W razie niespełnienia warunków grożono interwencją zbrojną, do której poczyniono zresztą przygotowania. Żądania

⁹⁴ J. Gehl, op. cit., s. 166 - 174; A. Low, op. cit., s. 362 - 366; K. Schuschnigg, op. cit., s. 304 - 328.

⁹⁵ J. Gehl, op. cit., s. 175 - 178; F. Kreisler, op. cit., s. 372 - 376; K. Schuschnigg, op. cit., s. 380 i n.

niemieckie spełniono 11 marca, wprawdzie nie bez pewnych oporów, ale szalę przeważały prohitlerowskie demonstracje części społeczeństwa austriackiego oraz brak perspektyw na pomoc z zewnątrz.⁹⁶ Decydujące było w tych dniach stanowisko Włoch, ale związki polityczne między dwoma mocarstwami faszystowskimi były już tak silne, że Mussolini zdecydował się poświęcić Austrię.⁹⁷

Poczynione ustępstwa w Wiedniu miały tym razem ostateczny charakter. O świcie 12 marca armia niemiecka przekroczyła granice Austrii i posuwała się bez przeszkód w głąb kraju witana entuzjastycznie przez miejscowych nazistów. Tego dnia na zajętych terytorium pojawił się Hitler. W Linzu spotkał się z Seyss-Inquartem i zakomunikował mu swe decyzje dotyczące przyszłości Austrii. Kraj miał być włączony do Rzeszy bez żadnych praw autonomicznych. Prezydent Miklas odmówił jednak podpisania ustawy o likwidacji samodzielności Austrii, a zrzekł się jedynie swej funkcji na rzecz kanclerza. W charakterze p. o. głowy państwa Seyss-Inquart 14 marca ogłosił wspomnianą ustawę. Hitlerowi potrzebny był jeszcze dowód, iż działania niemieckie są zgodne z pragnieniami społeczeństwa austriackiego. Przeprowadzony 10 kwietnia plebiscyt dał ulubiony przez wszystkich dyktatorów wynik: 99 % głosujących poparło Anschluss.⁹⁸

Gwałtowne, bo dokonane w ciągu kilku dni, pochłonięcie Austrii przez Niemcy zaskoczyło Europę. Mocarstwa zachodnie zdobyły się wprawdzie na protesty, ale nie poszły za nimi żadne działania. Wielka Brytania złożyła protest w Berlinie, a jej premier Neville Chamberlain przemawiając w Izbie Gmin potępił metody niemieckie. We Francji wypadki austriackie wywołały zaniepokojenie; obawiano się o los Czechosłowacji. Kraj został jednak w dniach od 9 do 13 marca obojętny przez kryzys rządowy. Mimo że nowym szefem

⁹⁶ H. Batowski, Rok..., op. cit., s. 193 - 195; M. Zgórnik, op. cit., s. 66 - 68.

⁹⁷ J. Gehl, op. cit., s. 178 - 179; H. Batowski, Rok..., op. cit., s. 201 - 202.

⁹⁸ H. Batowski, Rok..., op. cit., s. 204 - 207; N. Schausberger, op. cit., s. 570 - 581.

rządu został Leon Blum, przeciwnik Niemiec i hitleryzmu, na jakiegokolwiek działania było już za późno.⁹⁹

Stanowisko Włoch było dwuznaczne. Wprawdzie Mussolini zaaprobował postępowanie Hitlera, ale sąsiedztwo potężnych Niemiec nie było dla Rzymu miłe. W Belgradzie i Budapeszcie przyjęto Anschluss pozytywnie, w Warszawie - obojętnie. W Pradze zaś pozornie obojętnie, bo obawy tajono starannie. Stany Zjednoczone zachowując powściągliwe stanowisko, nie angażowały się w wydarzenia. ZSRR potępił Anschluss w deklaracji z 17 marca i na wrześniowej sesji Zgromadzenia Ligi Narodów. Protesty Meksyku i Chile wskazujące na pogwałcenie przez Niemcy paktu Ligi również nie miały poważniejszego znaczenia. Stopniowo państwa europejskie przyjęły Anschluss jako fakt dokonany i nieuchronny, bo spowodowany w jakimś stopniu akceptacją takiego rozwiązania przez społeczeństwo austriackie.¹⁰⁰

Konsekwencje Anschlussu dla Europy okazały się bardzo poważne. Przede wszystkim zwiększony został potencjał gospodarczy i militarny Niemiec. Ludność Rzeszy powiększyła się o 6,9 mln mieszkańców, a obszar o 84 tys. km². Niemcy uzyskiwały możliwość wystawienia 15 - 20 nowych dywizji. Zyski gospodarcze miały również duże znaczenie. W Austrii wytapiano 1 mln t surówki i stali, wydobywano 2 mln t rudy żelaza i ponad 3 mln t węgla brunatnego. Tabor kolejowy Rzeszy wzrósł o 10 %, park samochodów ciężarowych o 16 - 18 %. Bank Rzeszy zasiliło złoto austriackie w ilości 91 ton. Były to wszystko cenne zdobycze. Niemcy uzyskały też lepsze położenie strategiczne. Terytorium Czech i Moraw zostało objęte z trzech stron przez granice Rzeszy, która znalazła się w bezpośrednim kontakcie z sojusznicznymi Włochami, jak również z Węgrami i Jugosławią, co pozwalało wzmocnić niemiecką penetrację na Bałkanach.¹⁰¹

⁹⁹ H. Batowski, *Rok...*, op. cit., s. 209 - 213; J.-B. Duroselle, *Politique...*, op. cit., s. 326 - 328; G. Brook-Shepherd, *Anschluss. The Rape of Austria*, London 1963, s. 206 - 208.

¹⁰⁰ H. Batowski, *Rok...*, op. cit., s. 209 - 213; B. Koszel, op. cit., s. 244 - 247.

¹⁰¹ H. Batowski, *Rok...*, op. cit., s. 208 - 209; M. Zgórnjak, op. cit., s. 71 - 73.

Niemiecki sukces w marcu 1938 roku miał także inne znaczenie. Dowodził, że ryzykowna taktyka polityczna Hitlera jest skuteczna, a mocarstwa zachodnie niezdolne są do przeciwstawienia się agresywnym krokom Berlina. Wzmocniona została pozycja Hitlera jako przywódcy narodu niemieckiego i szefa państwa. Zdymisjonowani niedawno wojskowi i politycy - zalecający ostrożność - okazali się złymi doradcami. Trudno przecenić konsekwencje tego faktu.

Anschluss stał się w 1938 roku faktem. Był też zarazem pierwszym z pokojowych podbojów Hitlera w Europie. Dowodnie wykazał wielką szkodliwość manipulowania suwerennością własnego państwa przez rząd i wpływowe sily polityczne dla wymuszenia pożądanej pomocy z zagranicy, zwłaszcza na polu ekonomicznym. Szantazowanie Anshlussem Zachodu, brak przeciwdziałania zjednoczeniowej propagandzie doprowadziły do moralnego rozbicia społeczeństwa i porzucenia przez jego większość idei obrony własnego państwa.

Rządy austriackie próbowały w latach trzydziestych uzyskać gwarancje z zewnątrz dla ochrony suwerenności kraju. Skuteczność tej polityki okazała się jednak przejściowa, gdyż poparcie zewnętrzne mogło chronić Austrię jedynie w sprzyjającej konstelacji politycznej i musiało być wsparte jasnym wobec problemu niepodległości stanowiskiem społeczeństwa. Jest znamienne, że brak poparcia dla sprawy niepodległości austriackiej w 1938 roku tłumaczono w stolicach mocarstw dążeniem do zjednoczenia z Niemcami większości społeczeństwa austriackiego, pomijając fakt, iż w chwili decydującej nie miało ono swobody wyrażenia swoich przekonań.

LITERATURA

- Batowski H., Rok 1938 - dwie agresje hitlerowskie, Poznań 1985.
Batowski F. Rozpad Austro-Węgier 1914 - 1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne), Kraków 1982.
Brook-Shepherd G., Anschluss. The Rape of Austria, London 1963.
Gawroński J., Moja misja w Wiedniu 1932 - 1938, Warszawa 1965.

- Gehl J., *Austria, Germany and the Anschluss 1931 - 1938*, London 1963.
- Goldinger W., *Geschichte der Republik Österreich*, Wien 1962.
- Kerekes L., *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918 - 1922*, Budapest 1979.
- Koszel B., *Rywalizacja niemiecko-włoska w Europie środkowej i na Bałkanach w latach 1933 - 1941*, Poznań 1987.
- Kozeński J., *Austria 1918 - 1968. Dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970.
- Kozeński J., *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej (1918 - 1922)*, Poznań 1967.
- Kováč D., *Od Dvojspolku k politike Anšlusu. (Nemecký imperialismus a Rakúsko do r. 1922)*, Bratislava 1979.
- Kreissler F., *De la revolution à l'annexion. L'Autriche de 1918 à 1938*, Paris 1971, (tłum. z niem.).
- Low A., *The Anschluss Movement 1931 - 1938 and the Great Powers. East European Monographs No CLXXXV*, New York 1985.
- Mikoletzky H. L., *Österreich im 20. Jahrhundert. Zeitgeschichte*, Wien 1969.
- Österreich 1918 - 1938. *Geschichte der Ersten Republik* (hrsg. E. Weinzierl u. K. Skalnik), Gratz, Wien, Köln 1983.
- Schausberger N., *Der Griff nach Österreich. Der Anschluss*, Wien 1979.
- Schuschnigg K., *W zmaganiu z Hitlerem. Przewyciężanie idei Anšlusu*, Kraków 1978, (tłum. z niem.).
- Suval S., *The Anschluss Question in the Weimar Era. A Study of Nationalism in Germany and Austria 1918 - 1932*, Baltimore - London 1974.

Problem of Anschluss in European Politics in 1919 - 1938

S u m m a r y

The question of the incorporation of Austria in Germany as well as the evolution of the international situation of Austria in interwar period in connection with the social problems of the state have been a subject of many monographs and smaller dissertations. In the present paper the international problems are chiefly stressed on the ground that the position of forces in Europe to a great extent determined the independence of Austria.

The author discusses the conceptions of incorporating Austria in Germany after the World War I as well as the favourable attitude of Austrian people towards them due to the general conviction according to which the national independence was impossible to maintain on economic reasons. The decisions of the treaties of peace which excluded a possibility of Anschluss obliged the victorious powers to aid the economics of Austria. The Viennese diplomacy skilfully availed itself of these decisions in order to secure international aid for the finances of the Republic. This aid depended chiefly upon the confirmation by the Viennese government of the decisions of peace treaties concerning the independence of Austria.

The paper deals in detail with the attempt of the economical rapprochement of Austria to Germany in 1931 (the project of a tariff union) which was motivated in Vienna by the difficult economical situation of the country as well as the lack of financial aid from outside. This was blocked by the powers in the League of Nations on the ground of the international obligations of Austria.

Adolf Hitler's accession to power in 1933 changed the situation of Austria since Anschluss became one of the goals of German policy. The Germans wanted to attain this aim regardless of the attitude of both the authorities and the people of Austria.

The growth of the popularity of the ideology of national socialists in Austria as well as the unfavourable evolution of international situation and the policy of Germany which deepened the isolation of the Republic - such were the factors which helped to carry out the Anschluss by main force in 1938 while the Western Powers and Italy were passive.

In the end of the paper the author discusses the consequences of the incorporation of Austria in Germany for Europe, especially for Czechoslovakia.